

Marko Nenonen, *Noitavainot Euroopassa – Ihmisen pahuus*, Atena Kustannus: Jyväskylä 2007. 318 s.

Marko Nenosen kirja *Noitavainot Euroopassa – Ihmisen pahuus* on ‘itsenäinen rinnakkaisteos’ hänen teokselleen *Noitavainot Euroopassa – Myytin synty*,¹ jossa Nenonen kertoi, miten noitateoriat syntyivät ja miten vainot alkoivat. Kun otetaan huomioon, kuinka paljon noitavainoista on jo kirjoitettu, kirjan takakansi lupaa paljon: ‘Noitavainot Euroopassa – Ihmisen pahuus kertoo, miksi noitavainot todella syntyivät’. Jo alussa Nenonen tuo esille näkemyksensä, jonka mukaan noitavainoista ei voida syyttää inkvisitiota, kirkkoa tai valtiota sen enempää kuin kurjuutta tai köyhyyttäkään. Sen sijaan katse tulisi kohdistaa ‘tavallisiin ihmisiin’. Noitavainojen historia onkin itse asiassa vainojen eikä noitien historiaa, Nenonen katsoo (s. 7–8).

Nenonen tarjoaa kirjassaan siinä määrin runsaasti informaatiota lukijalle, ettei muutaman sivun katsauksessa voi mitenkään tehdä oikeutta hänen esittämälleen tietomäärälle. Niinpä nostan tässä esille lähinnä joitain kirjoittajan päähuomioita sekä niitä asioita, joita olisi voinut käsitellä vielä tarkemmin. Nenosen teos jakautuu neljään pääjaksoon, joista ensimmäisen hän aloittaa kiinnostavasti tarinalla oberstdorfilaisen hevosemiehen Konradin tiestä noitaroviolle 1580-luvulla. Luku jatkuu lyhyellä yhteenvedolla niistä syistä, joilla noitavainoja on aiemmassa tutkimuksessa selitetty. Seuraavassa pääluvussa hän pääsee varsinaiseen asiaan lähtiessään purkamaan kritisoimiaan selitysmalleja aloittaen siitä, keitä noidat oikeastaan olivat (s. 39). Tässä jaksossa kirjoittaja kertoo perinpohjaisesti ‘nykynoitien isoäidin’ Margaret Murrayn henkilöhistoriasta ja muun muassa uusokkultististen liikkeiden synnystä.

Kuvaillessaan, keitä noidat oikeastaan olivat, Nenonen pääsee käsittelemään kahta niistä selitysmalleista, jotka pyrkii kumoamaan: väitteitä noitavainoista naisvihan ilmentymänä ja köyhälistön alistamisena. On usein esitetty, että noitasyytösten taustalla oli tarve alistaa naisia milloin mistäkin syystä, esimerkiksi pelosta naisten seksuaalisuutta kohtaan tai halusta kontrolloida sitä. Nenonen tuo esille, kuinka kontrollintarpeen taustalla olivat kuitenkin ‘intohimon salaperäisten voimien’ sijaan ennemminkin omaisuuden jakoon, perintöön ja aviottomiin lapsiin liittyvät seikat. Sellaiset syyt taas selittävät

¹ Jyväskylä 2006.

huonosti noitasyytöksiä (s. 92–93, 99 ja 223–224). Ylipäätään naisten heikko asema ei ole sekään mitenkään yksiselitteinen (ks. s. 103–104).

Sortoajatusta vastaan puhuu myös se, että naiset syyttivät usein toisiaan, mihin ei läheskään aina ollut syynä heihin ilmiantojen toivossa kohdistunut kidutus (s. 111). On myös esitetty, että tietyn tyyppiset naiset, esimerkiksi abortteja tehneet kätilöt, olisivat olleet vainon kohteena. Kätilöiden määrä syytettyjen joukossa ei kuitenkaan nouse poikkeuksellisen suureksi, joten tämäkään ei ole uskottava selitys (s. 117–120).

Yksi vakuuttava argumentti naisnäkökulmaa vastaan on se, että kaikki noidat eivät olleet naisia. Esimerkiksi Suomessa ja Islannissa miehet olivat naisia useammin syytetyn penkillä. Myös Länsi-Euroopassa syytettiin usein miehiä, ja joskus heitä oli jopa suurempi osuus kuin naisia (s. 105–106). Lisäksi kuuluisassa 1400-luvun noitatutkielmassa *Noitavasara* (*Malleus maleficarum*) mainituista noidista miesnoitien osuus on n. 30 prosenttia. Noitavasaran epäonnistunut käänös 1920-luvulta on kuitenkin pitkään johtanut tutkijoita harhaan tässä suhteessa. Noitavasaran lisäksi myös muissa inkvisiittoreiden ja teologien teoksissa mainitaan miesnoitia usein (s. 113–114).

Yksi kysymys kuitenkin herää naisvihateoriaa käsittelevästä jaksosta. Tekijä tuo monin paikoin vahvasti esille sen, kuinka noituus (vahingoittava tai hyvää tarkoittava) sinänsä oli hyvin arkipäiväinen asia keskiajan ja varhaisen uuden ajan ihmiselle (ks. esim. s. 130–131). Näissä ‘tavallisissa’ noitaoikeudenkäynneissä miesten osuus ei ollut vähäinen. Kuitenkin noitasapattioikeudenkäynneissä, joihin noitavainot yleensä liitetään, tilanne oli toinen. Toisin kuin tavallisissa noituus- ja taikuusjutuissa näitä oikeudenkäyntejä leimasi ajatus noitasapattiin lentämisestä ja liittoutumisesta Paholaisen kanssa. Noitasapattisyytteissä naisten osuus oli huomattavasti suurempi kuin miesten ja Nenonen toteaaakin (s. 106): ‘Tosiasiaksi jää, että kun kyse oli lentämisestä noitasapattiin ja Paholaisen palvonnasta noitasapatissa, syyllisyyden raskain taakka kaatui naisten päälle.’² Joukkovainojen kohdistuminen ensisijaisesti naisiin ei siis ole kumottavissa sillä, että ‘arkipäiväisissä’ noituussyytöksissä esiintyi reilusti myös miehiä. Naisten suuri osuus ei toki automaattisesti tarkoita, että kyse oli naisvainoista, ja monin paikoin tekijä selittääkin uskottavasti, mitä ongelmia naisvihateoriassa on. Silti olisi toivonut hieman selkeämpää jakoa siihen, milloin Nenonen käsittelee tavallisia noituusjuttuja ja milloin noitasapattioikeudenkäyntejä.

Toinen usein esitetty selitysmalli, jonka kirjoittaja uskottavasti esittää olevan virheellinen, on se, että noitavainojen kohteena olisi ollut kaikkein kurjin köyhälistö. Oikeudenkäyntipöytäkirjat vaikenevat usein syytettyjen sosiaalisesta taustasta, mutta Suomen osalta Nenonen on löytänyt vastauksia tarkastelemalla veroluetteloita. Usein syytteessä olikin talonpoikia ja kaupunkien porvareita tai heidän vaimojaan. Näyttääkin siltä, että yleensä noituudesta syyttävä ja syytetty henkilö tulivat samasta yhteiskuntaryhmästä (s. 121–123). Tämä on kiinnostava ja tärkeä huomio.

Nenonen tuleekin siihen lopputulokseen, että kuka tahansa saattoi tulla

² Nenonen käsittelee lentäviä naisia koskevien tarinoiden alkuperää teoksen ensimmäisessä osassa, Nenonen 2006. Niistä olisi ollut kuitenkin mielenkiintoista lukea tässäkin yhteydessä enemmän.

syytetyksi noituudesta. Se ei edellyttänyt sitä, että syytetty olisi ollut jotenkin poikkeava (s. 129–132):

Epäilyjä noitumisesta syntyi tämän tästä. Taikuuden menot kuuluivat arkiseen perinteeseen ja olivat osa jokapäiväisiä toimia parantamisessa, karjanhoidossa ja monissa muissa askareissa sekä vuodenkierron juhlissa.

Kun syytä vainoihin ei voida löytää siitä, että noidat olisivat olleet jokin poikkeava ihmisryhmä, on tarkasteltava niitä selityksiä, jotka korostavat olosuhteiden ja yhteiskunnallisten tekijöiden merkitystä noitavainoissa. Näihin Nenonen pureutuu kirjan kolmannessa pääjaksossa. Hän käsittelee niitä yhteiskunnallisia, kulttuurisia ja uskonnollisia konteksteja, joihin noitavainot on aiemmassa tutkimuksessa asetettu, ja tuo esille, mistä lähtökohdista nuo teoriat ovat kummuneet. Kirjoittaja käy varsin seikkaperäisesti läpi näitä selitysmalleja, mutta valitettavasti yksi olennainen näkökulma, nimittäin oikeudellinen ulottuvuus, jää muuta vähäisemmäksi. Tähän palataan vielä tuonnempana.

Yksi näistä aikaisemmista noitavainoteorioista on lähtenyt siitä kannasta, että vainojen taustalla oli esivallan pyrkimys hävittää kansankulttuuri. Sitä vastaan puhuu kuitenkin moni asia. Ensinnäkin noitasapatti- ja paholaisteoriat olivat oppineiden miesten kehitelmiä. Olisi myös väärin puhua yhdestä kansankulttuurista – se ei nimittäin ollut yhtenäistä, vaan vaihteli eri paikkojen ja väestöryhmien välillä. Lisäksi pitää ottaa huomioon, että uskomukset eivät muuttuneet vain alistamalla, vaan myös esimerkiksi kaupankäynti, matkustaminen ja keksinnöt muokkasivat niitä. Voidaan myös nähdä, että tapojen valvonta koski ylhäisöä siinä missä rahvastakin (s. 179–188). Nenonen tuo vakuuttavasti esille myös muiden, esimerkiksi niin sanottujen kurjuus- ja syntipukkiteorioiden ongelmia.

Päätösluvussa Nenonen tulee siihen, mikä hänen mielestään viime kädessä selittää noitavainoja. Hän nostaa esille ensinnäkin yksilön vastuun ja yksilöllisen syyllisyyden korostumisen noitavainojen aikaan. Keskustelu yksilön mahdollisuuksista ja päätösvallasta tuli tärkeämmäksi (s. 257–258 ja 270–272). Tämä on eittämättä olennainen kysymys. Lukijana olisi toivonut vielä hiukan laajempaa selostusta, jossa kysymykset yksilöllisyyden korostumisesta olisi kytkeyty tarkemmin ajallisiin ja alueellisiin vaihteluihin noitajuttujen esiintymisessä.³ Noitateorioiden hylkäämisen ja noituussyytösten hiipumisen taustalla Nenonen näkee luonnontieteellisen ajattelun kehityksen (s. 247–248). Lopulta noitavainoja arvioitaessa tulisi hänen mukaansa kiinnittää aiempaa paljon enemmän huomiota yksilöiden motiiveihin (s. 279–280): ‘Miksi noitavainojen karneat joukko-oikeudenkäynnit syntyivät? Kun oikeudenkäynnit olivat mahdollisia, tämän tästä yksilölle riitti mikä tahansa syy käydä toista vastaan.’ Noitavainot ovatkin siis oikeastaan vainojen historiaa: miksi ihmiset kääntyivät toisiaan vastaan? (s. 274) Niinpä kurkistus noitavainojen historiaan on itse asiassa kurkistus ihmisten pahuuteen.

³ Hyödyllistä olisi voinut olla myös laajempi keskustelu yksilöllisen syyllisyysopin kehittymisestä ja siitä, miten se näyttäytyi rikosoikeudessa yleensä. Kiinnostavaa olisi nimittäin pohtia myös sitä, missä määrin noitajutut poikkeavat muista rikoksista. Ks. esim. Virpi Mäkinen & Heikki Pihlajamäki, ‘The Individualization of Crime in Medieval Canon Law’, *Journal of the History of Ideas* 65 (2004), 525–542.

Nenonen on varmasti oikeassa siinä, että myös yksilöiden motiivit ansaitsevat tulla tarkastelluiksi noitasyyttöksiä arvioitaessa. Joissain paikoin tuntuu kuitenkin, että niitä olisi voinut pohtia vielä useammasta näkökulmasta, joten käsitellään tätä kysymystä hieman tarkemmin.

Tekijä esittää jo alkusanoissaan johtopäätöksensä (s. 7):

Mikä tahansa alhainen peruste sai syyttämään toista noidaksi niissäkin olosuhteissa, joissa syytteen esittäjä tiesi väitteensä vievän toisen hengenvaaraan – ja enemmän: hän tiesi, että epäilty kenties joutuisi pöyristyttävien julmuuksien kohteeksi.

Tästä ei päästä yli turvautumatta ajatukseen ihmisen pahuudesta. Koko kirjan viimeisessä kappaleessa Nenonen tiivistää (s. 280): ‘Ne ihmiset, jotka ryhtyivät taistelemaan kauheita rikoksia tehneitä noitia vastaan, muuttuivat itse hirviöiksi’. On kuitenkin syytä pohtia, olivatko kyseessä tosiaan ‘pöyristyttävät julmuudet’ varhaisella uudella ajalla eläneen henkilön näkökulmasta? Tämä tarkastelutapa johtaa väistämättä pohtimaan kidutuksen käyttöä, jota Nenonen ei käsittele kovinkaan laajasti.⁴ Sivulla 38 hän toteaa, että ‘outoa oli myös kidutuksen saama sija oikeudenkäynneissä’. Itse asiassa se on kuitenkin hyvin looginen. Ymmärtääkseen kidutuksen asemaa oikeudenkäytössä onkin perehdyttävä tarkemmin oikeuslaitoksen ja todistus oikeuden historiaan.

Ilman kidutuksen yleistymistä eivät suuret vainoaallot olisi levinneet samalla tavalla, tekijä toteaa aivan oikein (s. 264). Mutta mihin kidutuksen käyttö laajemmin kytkeytyy? Vanhastaan todistuskysymyksiä oli ratkottu erinäisten ordaalien (jumalantuomioiden) ja valojen avulla. Keskusvallan voimistuessa tehokas oikeudenkäyttö ei kuitenkaan voinut perustua näin epävarmoille tekijöille, jotka sitä paitsi eivät olleet ihmisten, vaan Jumalan, arvioitavissa. Niinpä vastaperustetuissa yliopistoissa roomalaisen ja kanonisen oikeuden pohjalta kehitetty legaalinen todistusteoria valtasi alaa Keski-Euroopassa vuoden 1215 lateraanikonsiilin kiellettyä ordaalien käytön.

Legaalisisessa todistusteoriassa paino pantiin kirjallisille dokumenteille, silminnäkijätodistajille sekä tunnustukselle, ja näiden arvioimiseen kehitettiin tarkat säännökset epäilyksestä, puolesta näytöstä ja täydestä näytöstä. Täysi näyttö oli kasassa, jos löytyi kaksi silminnäkijätodistajaa tai epäilty tunnusti. Koska tuomitsemiseen vaadittiin täysi näyttö, eikä kahta silminnäkijätodistajaa aina ollut saatavilla, käytettiin tunnustusten saamiseksi ns. oikeudellista kidutusta, joka oli sekin tarkasti säänneltyä. Noituus, etenkin noitasapattiin lentäminen, oli siitä poikkeuksellinen rikos, *crimen exceptum*, että siitä oli hyvin vaikea saada todisteita. Siksi tunnustus nousi normaalia tärkeämmäksi todistuskeinoksi, mikä selittää myös kidutuksen roolin noituussyytösten selvittelyssä. Rikoksen poikkeuksellisuuden vuoksi kidutuksen käyttö oli mahdollista vähäisemmin perustein kuin muissa rikoksissa.⁵ Kidutuksen tarkoituksena ei alun perin ollut

⁴ Nenonen viittaa kyllä kidutukseen teoksen ensimmäisessä osassa (2006), mutta sen roolia todistus oikeuden systeemissä on kuitenkin syytä avata hieman lisää.

⁵ Esim. John H. Langbein, *Torture and the Law of Proof*, The University of Chicago Press: Chicago 1977, 3–16.

taivutella ihmisiä ilmiantoihin, mutta tästä periaatteesta lipsuttiin useilla alueilla.⁶ Se oli tietenkin avain syytösten leviämiseen, kuten Nenonenkin toteaa. Tämän taustan huomioiden on selvää, että kidutuksen käyttö asettui itse asiassa hyvin ymmärrettävästi legaalisen todistusteorian kehikkoon.⁷

Oikeudellisen kidutuksen käyttö ei suinkaan ollut rajattu noitasapattitapauksiin, vaan se oli yleisesti käytettävissä vakavissa rikosasioissa.⁸ Näin päästäänkin pohtimaan sitä, missä määrin kidutuksen käyttö oli 'pöyristyttävää julmuutta'. Ei varmasti läheskään samassa määrin, kuin miltä nykyihmisestä saattaa tuntua. Ruumiin- ja kuolemanrangaistukset olivat yleisiä varhaisella uudella ajalla, eikä kidutuksen käyttö rikosasioiden tutkinnassa ollut vierasta ihmisille. Fyysinen kärsimys, sairaudet, väkivalta ja kuolema olivat muutenkin eri tavalla läsnä ihmisten elämässä kuin nykyisin. Ne olivat paljon julkisempia tapahtumia.⁹ Niinpä voisi todeta, että kidutuksen käyttö ja ruumiinrangaistukset olivat varhaisen uuden ajan ihmiselle, jos eivät suoraan arkipäiväisiä, niin kuitenkin jollakin tavalla elämänpiiriin kuuluvia ilmiöitä. Kidutuksen käytön väheneminen 1500–1600 -luvulta lähtien ei sekään ensisijaisesti johtunut siitä, että kidutusta pidettiin erityisen julmana. Tärkeämpää oli se, että sitä alettiin pitää tehottomana ja ymmärrettiin sen johtavan väärin tunnustuksiin. Myös uudet rangaistusmuodot, jotka eivät olleet yhtä lopullisia kuin kuolemanrangaistus, mahdollistivat sen, että vakavissakin rikoksissa saatettiin tuomita ilman täyttä näyttöä. Tämäkin vähensi tarvetta kiduttaa epäiltyjä.¹⁰ Olisikin ollut hyödyllistä, jos kirjassa olisi esitelty hieman laajemmin tuon ajan todistusoikeutta ja rangaistuskäytäntöä myös muiden rikosten osalta. Vertailu voisi olla hedelmällistä ja tuoda lisää vivahteita myös noitaoikeudenkäyntien arviointiin.

Nenosen esityksestä käy monin paikoin ilmi, kuinka ihmiset todella uskoivat noituuteen ja taikuuteen, ja kuinka ne olivat arkipäiväisiä asioita ihmisten elämässä (esim. s. 130–131, 195 ja 251). Jos usko noituuteen on vahva, niin lienee luonnollista syyttää kärsimistään vahingoista noitia. Kirjoittajahan itse nostaa yhtenä tärkeänä huomiona esille sen, että noitasapattioikeudenkäynnit, joissa haettiin ilmiantoja kiduttamalla, olivat itse asiassa vähemmistössä kaikissa noitasyytöksissä (s. 134).¹¹ Niinpä valtaosassa tapauksista ihmiset eivät kuitenkaan alistaneet toisiaan kidutukselle.

Myös näkemys tavallisten ihmisten osuudesta noitasapattisyytöksissä kaipasi jonkinlaista tarkennusta. Sivulla 251 tekijä kirjoittaa: 'Vahingoittavan

⁶ Brian P. Levack, *The Witch-Hunt in Early Modern Europe*, 3. p., Pearson Education: Edinburgh 2006, 88.

⁷ Laajemmassa mittakaavassa oikeudellinen kidutus liittyy olennaisesti myös 1200-luvulla kanonisesta maalliseen prosessiin levinneeseen inkvisitoriseen menettelyyn, jossa julkisvalta otti korostuneen roolin aineellisen totuuden selvittämisessä. Tämän Nenonen ottaakin esille teoksen molemmissa osissa (esim. s. 264).

⁸ Ks. esim. Langbein 1977.

⁹ Heikki Pihlajamäki, 'The Painful Question: The Fate of Judicial Torture in Sweden', *Law and History Review* 25 (2007), 557–592, tässä 582; ja Pieter Spierenburg, *The Spectacle of Suffering. Executions and the evolution of repression: from a preindustrial metropolis to the European experience*, Cambridge University Press: Cambridge 1984. Ks. myös yleisemmin inkvisitorisen prosessin osalta Edward Peters, *Torture*, Basil Blackwell: New York – Oxford 1985, 51.

¹⁰ Peters 1985, 80–82; Langbein 1977, 45–69.

¹¹ Ks. myös Nenonen 2006, esim. 269.

noituuden vuoksi syntyneet oikeudenkäynnit kasvoivat joskus suuriksi joukkovainoiksi, kun teoriat lentävistä noidista yhdistettiin epäilyyn.’ Mutta ketkä noitavainoja sitten tosiasiaassa kiihdyttivät? Sivulla 272–273 hän toteaa:

Kun teoria noitasapatista syntyi, osa tuomareista, inkvisiittoreista, papeista ja muista päättäjistä tahtoi tulkita kaiken noituuden ja taikauskon uusien teorioiden mukaisesti. ... Noitateorioiden mukaisia piirteitä ruvettiin etsimään niissäkin oikeudenkäynneissä, joissa alun perin mistään sellaisesta ei virkattu.

Paria kappaletta myöhemmin hän kuitenkin jatkaa:

Juuri tavalliset ihmiset – eivät esivallan lainvalvojat, papit tai inkvisiittorit – kiihdyttivät vainoaaltoja juoruillaan ja pahantahtoisuudellaan, vaikka todelliset perusteet epäilyille olivat usein perin heikot.

Aiemmin (s. 225) Nenonen puolestaan katsoo, että ‘syyttäminen oli vielä helpompaa, kun noitateorian nimeen vannovat viranomaiset etsivät syntisiä ja pahoja noitia’. Äkkiseltään lausahdukset tuntuvat hieman ristiriitaisilta ja näiltä osin kaipaisikin johdonmukaisempaa otetta noitasapattioikeudenkäyntien käsittelyyn. Myös esimerkit siitä, kuinka ihmiset väärinkäyttivät mahdollisuutta syyttää toisiaan noidiksi, olisivat mielenkiintoisia.

Ottaen huomioon, millaiseen kontekstiin kidutuksen käyttö asettuu, onkin kiinnostavaa pohtia, missä määrin se tosiaan kertoo ihmisten pahuudesta. Tätä ajatusta kirjoittaja olisi voinut tutkailla hieman enemmän eri näkökulmista. Pahuuden käsite on kiehtova, mutta äärimmäisen vaikea ja monipuolinen. Koska Nenonen painottaa vahvasti yksilöiden toimintaa, olisi lyhyehkö selostus pahuuden tutkimuksesta yleisesti varmasti ollut avartava.

Ensilukemalla lukija jää erityisesti kaipaamaan kahta asiaa: tarkempaa esitystä siitä, missä ja milloin vainoja esiintyi, sekä pohdintaa vainoaaltojen leviämisen edellytyksistä. Eiväthän yksilön motiiveihin liittyvät syyt selitä esimerkiksi noitavainojen alueellisia vaihteluita. Tutustumalla aiemmin ilmestyneeseen ensimmäiseen kirjaan voi kuitenkin havaita, että näitä on käsitelty perinpohjaisesti siinä. Tähän viitataan kuitenkin vain lyhyesti loppuviitteessä no. 22, jossa todetaan, että ‘osa perusteluista jo teoksen ensimmäisessä osassa.’ Koska kirjan kuitenkin todetaan olevan itsenäinen teos, olisi toivonut, että näitä asioita olisi käsitelty hieman laajemmin tai ainakin viitattu varsinaisessa tekstissä aiempaan teokseen. Ajalliset ja alueelliset painotukset olisi voinut suhteellisen helposti ja lyhyesti kerrata vaikkapa muutaman kartan avulla.

Vaikka Nenonen käsittelee teoksen ensimmäisessä osassa varsin laajasti vainoaaltojen leviämistä ja eri oikeusinstanssien toimintaa noitasapattisyytöksissä, voi mukaan tarkasteluun ottaa kenties vielä yhden kiinnostavan, Nenosenkin lyhyesti sivuaman¹² näkökulman, joka liittyy ordaalien käyttöön noitasapattioikeudenkäynneissä. Pahimmat vainoaallot nähtiin Euroopassa 1500-luvun puolivälistä 1600-luvun puoliväliin. Näihin aikoihin jumalantuomiot

¹² Nenonen 2006, s. 203.

(vesikoe ja paholaisen merkin etsiminen) palasivat todistus oikeudelliseen repertuaariin¹³ noitaoikeudenkäynneissä. Vaikka ordaalit olivat alun perin saaneet väistyä tieteellisen todistusteorian alta, niiden uusi tuleminen voidaan kuitenkin kytkeä vahvasti todistusteorian olemassaoloon. Koska oikeudelliselle kidutukselle oli tiukat säännöt, noitaoikeudenkäynneissä voitiin jumalantuomioilla saavuttaa vaaditut aihetodisteet, jotta kidutukseen voitiin ryhtyä. Noituudesta kun oli muuten vaikea löytää näyttöä. Ylemmät instanssit ja yliopistojen oikeustieteelliset tiedekunnat, joilta tuomioistuimet hakivat neuvoja, suhtautuivat ordaaleihin kuitenkin selvästi kielteisemmin kuin alemmat oikeusasteet.¹⁴ Tämä asenne näkyi myös kidutuksen käyttöä koskevissa lausunnoissa.¹⁵ Ylempien oikeusasteiden harkitsevaisuuden myös Nenonen tuo esille (esim. s. 200 ja 250).

Kiinnostavaa on se, että niillä alueilla, joilla vainot eivät saaneet yhtä suuria ulottuvuuksia kuin esimerkiksi Saksassa, myös oikeudenkäyttö näyttäytyi erilaisena. Esimerkiksi Espanjassa noitaoikeudenkäynnit olivat vahvasti inkvisition ja koulutettujen juristien käsissä, eivätkä katolisen kirkon kieltämät jumalantuomiot tulleet käyttöön kuten saksalaisissa huomattavasti vähemmän järjestäytyneissä alioikeuksissa.¹⁶ Jos lähdetään siitä, että ordaalit olivat yksi avain kidutuksen aloittamiseen ja kiduttamalla saadut ilmiannot olivat yksi syy oikeudenkäyntien paisumiseen, voidaan nähdä, kuinka tuomioistuinten kokoonpano ja koulutus on voinut olennaisesti vaikuttaa noitasyytösten määrään. Vastakkaisena esimerkkinä toimii hajanainen Ruotsi, jossa tieteellinen todistusteoria kidutuksineen ei voinut saada jalansijaa samaan aikaan kuin Keski-Euroopassa.¹⁷ Asian voisikin ilmaista niin, että vainot olivat pahimpia ikään kuin 'keskimallin' alueilla – siellä, missä oppinut noitateoria yhdistettynä oppineeseen todistusoikeuteen joutui kosketukseen vähemmän koulutettujen tuomareiden kanssa.

Oikeudenkäyttöön liittyy muitakin ulottuvuuksia, joita olisi kenties voinut nostaa esille hieman enemmän. Esimerkiksi lyhyt vertailu rikosoikeuden ja rangaistuskäytännön yleisempään kehityskulkuun olisi voinut tuoda selvemmin esille, millaisia erityispiirteitä noitajuttuihin liittyy. Näitäkään kysymyksiä ei toki pidä ylikorostaa. Oikeuskäytäntöön liittyvät kysymykset voivat selittää ajallisia ja alueellisia vaihteluita ja ilmiön leviämistä, mutta perimmäistä kysymystä siitä, *miksi* joku lähtee syyttämään toista noituudesta, ne eivät tietenkään voi tyhjentävästi selittää.

Nenonen nostaa myös esille kiinnostavan kysymyksen noitavainoihin liittyvien ajatusten leviämisestä (s. 237):

Kummallista on, että vaikka vainot levisivät helposti paikkakunnalta toiselle, epäilevät käsitykset eivät näytä levinneen yhtä helposti käräjiltä

¹³ Kirkon kiellosta huolimatta ordaalien käyttö oli Saksassa jatkunut 1400-luvulle saakka, ks. Heikki Pihlajamäki, "Swimming the Witch, Pricking for the Devil's Mark": Ordeals in the Early Modern Witchcraft Trials', *Legal History* 21 (2000), 35–58, tässä 46.

¹⁴ Pihlajamäki 2000, s. 48–49.

¹⁵ Tästä ks. kiinnostava tapauskuvaus vuosilta 1589–1590, Ulrich Falk, 'Fall 14: Ein Hexenprozess im späten 16. Jahrhundert', teoksessa Ulrich Falk, Michele Luminati ja Matthias Schmoedel toim., *Fälle aus der Rechtsgeschichte*, C. H. Beck: München 2008, 206–222.

¹⁶ Pihlajamäki 2000, 51–52.

¹⁷ Ks. tarkemmin esim. Pihlajamäki 2007.

toisille. Näyttää ikään kuin siltä, että itse kunkin oli löydettävä noitansa ennen kuin epäilevät äänet saivat tilaa.

Tämä on tärkeä kysymys, joka osoittaa, että aihetta pitää lähestyä myös reseptiotutkimuksen näkökulmasta.¹⁸ Mitkä olivat ne kanavat, joita pitkin teorit levisivät – entä missä ilmaistiin epäilevät kannat? Missä määrin Euroopassa kiersi kirjallisuutta sapattiteorioista ja toisaalta niitä kritisoivia teoksia? Näistä kysymyksistä olisi mielellään kuullut enemmänkin. Myös tässä yhteydessä voisi miettiä tuomioistuinten kokoonpanoa ja sitä, missä määrin noitakirjallisuus saattoi tulla tuomareiden tietoon.

Kirja on kaiken kaikkiaan syvälinen esitys noitavainotutkimuksen historiasta ja niistä lähtökohdista, jotka ovat vaikuttaneet aiempiin teorioihin. Yksi ongelma liittyy kuitenkin vainon käsitteeseen, jota ei käytetä aina täysin johdonmukaisesti. Nenonen toteaa, että noitavainot (s. 274–275) ‘ovat jälkipolvien luoma käsite. [---] Sellaista ilmiötä, jota tavanomaisten mielikuvien pohjalta kutsutaan noitavainoiksi, ei ole ollut.’ Silti hän puhuu läpi teoksen noitavainoista ja pyrkii selittämään niitä (esim. s. 228–229). Ensimmäisessä kirjassa hän avaa ajatuksiaan hieman ja katsoo, että noitavainot käsitteenä kuvaa huonosti tilannetta. Pikemminkin kyseessä oli erilaisia oikeudenkäyntejä noituudesta. Noitavaino-käsitteen käyttäminen puolustaa kuitenkin paikkaansa, koska kirja käsittelee myös kuvitelmia noitavainoista, hän toteaa.¹⁹ Tämä on sinänsä hyväksyttävä ja ymmärrettävä lähtökohta. Vaikka joukko-oikeudenkäynnit, jotka perinteisesti mielletään vainoiksi, olivat vähemmistössä, noitavainoteoriat ovat eläneet tutkimuksissa näihin päiviin saakka. Ongelmia syntyy kuitenkin siitä, että Nenonen tuntuu viittaavan vaino-käsitteellä välillä kaikkiin noitaoikeudenkäynteihin ja välillä taas pelkkiin sapattiteorioihin pohjautuneisiin joukko-oikeudenkäynteihin. Olisikin ollut lukijaystävällisempää tuoda selkeämmin esille, milloin puhutaan mistäkin.²⁰

Lopuksi esille voi ottaa vielä joitakin tyyliseikkoja. Suurelle yleisölle suunnatun tietokirjan kirjoittaminen asettaa epäilemättä haasteita kirjoittajalle sen suhteen, kuinka tutkimuksellisen otteen kirjassa voi säilyttää. Silti, tai ehkäpä juuri siitä syystä, esityksen johdonmukaisuuteen olisi voinut kiinnittää enemmän huomiota. Kirjassa on esimerkiksi joitakin jaksoja, joissa tekijä käsittelee muun muassa nykyajan noitauskomuksia. Vaikka ne ovat eittämättä kiinnostavia ja taustoittavat myös noitavainotutkimuksen historiaa, voi kysyä olisiko niitä voinut käsitellä hieman suppeammin. Koska kirja on suunnattu ns. suurelle yleisölle, on ymmärrettävää, että myös nykyajan noitakultit kiinnostavat ja herättävät tunteita. Uudemman materiaalin sijoittaminen keskelle keskiaikaa ja varhaista uutta aikaa koskevia jaksoja vaikeuttaa kuitenkin välillä kokonaisuuden hahmottamista.

¹⁸ Esimerkiksi Antero Heikkinen on pohtinut ‘noitatuomari’ Nils Psilanderin koulutustaustan ja kirjallisuustietämyksen merkitystä Ahvenanmaan noitaprosesseissa. Ks. hänen teoksensa *Paholaisen liittolaiset – noita- ja magiakäsityksiä ja -oikeudenkäyntejä Suomessa 1600-luvun jälkipuoliskolla (n. 1640–1712)*, (Historiallisia tutkimuksia 78), Suomen historiallinen seura: Helsinki 1969, 207–243.

¹⁹ Nenonen 2006, 270.

²⁰ Nenonen itse korostaa Antero Heikkisen väitöskirjassaan omaksumaa lähtökohtaa, joka oli noitasapattioikeudenkäyntien erottaminen muista noituus- ja taikusoikeudenkäynneistä. Tämä oli tärkeää, sillä pitkään noitavainoja tarkasteltiin vain paholaisoikeudenkäyntien näkökulmasta. Ks. Nenonen 2006, 211–214.

Nenonen toteaa edellisessä *Myytin synty* -kirjassaan yrittävänsä välttää 'luotaantyöntäviä akateemisia kuoseja', jotta 'lukeminen voisi olla iloksikin'.²¹ Tähän on varmaan pyritty kirjan otsikoinneillakin, jotka kieltämättä herättävät kiinnostuksen, mutta eivät aina johdattele lukijaa tarpeeksi. Otetaan yksi esimerkki: Sivulta 67 alkaa alaluku, joka on otsikoitu 'Hänen isänsä opetti kuuluisaa filosofia'. Tässä alaluvussa käsitellään Friedrich Speetä, erästä noitateorioiden arvostelijaa, joka kritisoi oikeudenkäynneissä käytettyjä keinoja. Tästä olisi varmaan saanut kiinnostavan otsikoinnin aikaan. Sen sijaan otsikko on haettu loppukappaleesta, jossa lyhyesti todetaan, että erään toisen kriitikon, kuuluisan juristin Christian Thomasiuksen isä oli opettanut saksalaisfilosofi Gottfried W. Leibnizia. Eittämättä tarkoituksena on ollut keksiä lennokkaita, lukijaa kiinnostavia otsikoita, mutta ohimennen mainitun trivian nostaminen otsikointiin sekoittaa kuitenkin helposti lukijaa. Kun teos on muutenkin varsin polveileva, olisi toivonut otsikoiden toimivan 'kokoavana voimana' ja johdattelevan lukijaa oikeaan suuntaan. Nenonen kirjoittaa mukaansatempaavasti ja se 'vauhdikkuus', jota esimerkiksi otsikointi ilmentää, varmasti kiinnostaa asiaan tutustuvaa lukijaa. Silti huomiota olisi voinut kiinnittää enemmän jäsennellympään esitystapaan.

Itsenäisenä teoksena kirja on hieman ongelmallinen, koska lukija jää väistämättä pohtimaan, miksei tiettyjä asioita ole käsitelty laajemmin. Kenties joitain sivupolkuja olisi voinut jättää jälkimmäisestä osasta pois ja yhdistää teos yhdeksi kirjaksi. Vaihtoehtoisesti olisi voinut korostaa, että ensimmäisen kirjan lukeminen antaa erittäin tärkeän pohjan tälle kirjalle.

Marko Nenonen kokoaa yksien (tai oikeastaan kaksien) kansien väliin valtavan tietomäärän noitavainoista ja etenkin noitavainotutkimuksen historiasta. Aihe on hyvin kiehtova ja sitä popularisoivalle teokselle riittää varmasti kiinnostuneita lukijoita. Kirjoittaja onnistuu myös tuomaan kattavasti esille noitavainotutkimuksessa perinteisesti esitettyjä teorioita ja kumoamaan niitä. Parhaimmillaan kirja onkin niissä jaksoissa, joissa tuodaan esille, mistä syistä nuo selitysmallit ovat syntyneet ja mihin yhteiskunnalliseen keskusteluun ne kytkeytyvät (ks. esim. s. 171). Oikeudellisia kysymyksiä kirjoittaja olisi voinut käsitellä hieman tarkemmin, liittyväthän ne olennaisesti noitavainoihin. Sama pätee ajatukseen ihmisen pahuudesta. Hänen näkemyksensä yksilön motiivien korostamisesta ovat kuitenkin kiinnostavia ja tärkeitä, ja ne tuovat uutta antia noitavainokeskusteluun. Niistä olisi mielellään lukenut enemmän ja laajemminkin. Kaiken kaikkiaan noitavainotutkimuksen historia näyttäytyy erittäin kiinnostavana Nenosen teoksessa.

Marianne Vasara-Aaltonen, OTM
Oikeushistoria,
Helsingin yliopisto
marianne.vasara-aaltonen[at]helsinki.fi

---

²¹ Nenonen 2006, 7.